

**O'SMIRLIK DAVRIDAGI AGRESSIYANI O'RGANISHNING
NAZARIY JIHATLARI**

Rajabboyev Asror Alisherovich

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Orcid: 0009-0005-5009-648X

Elektron pochta: asror@urdu.uz,

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik davridagi agressiv va tajovuzkor xulq-atvor masalalari hamda "tajovuzkorlik" tushunchasining ko'plab ta'riflariga to'xtalib o'tiladi. Bundan tashqari agressiyaning o'smirlarda qanday namoyon bo'lishi haqida ma'lumotlar berib o'tiladi.

Kalit so'zlar: "tajovuzkorlik", o'smirlik davri, erta o'smirlik, kech o'smirlik, tengdoshlar bilan munosabatlar, giperaktiv-agressiv bola.

Agressiya va tajovuzkor xulq-atvor masalalari ilmiy adabiyotlarda dolzarb bo'lib, falsafa, pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. 19-asrning boshlariga qadar har qanday faol xatti-harakatlar, ham do'stona, ham dushmanlik tajovuzkor deb hisoblangan. Keyinchalik bu so'zning ma'nosi o'zgarib, torayib ketgan. Biroq, zamonaviy psixologiyada tajovuzkorlik va tajovuzkorlikni aniqlash muammosi mavjud, chunki bu atamalar turli xil harakatlarni anglatadi.

Zamonaviy adabiyotda "tajovuzkorlik" tushunchasining ko'plab ta'riflari berilgan; ammo deyarli barcha mualliflar tajovuz - bu boshqalarga ma'naviy va jismoniy zarar etkazish tendentsiyasi degan xulosaga kelishadi [1].

Agressiya (lotincha "agressio" - hujum) - bu jamiyatdagi odamlarning birgalikda yashashi normalari va qoidalariga zid bo'lgan, hujum ob'ektlariga (jonli va jonsiz) zarar yetkazadigan, odamlarga jismoniy zarar yetkazadigan (salbiy tajriba, zo'riqish, qo'rquv, depressiya va boshqalar) [2].

Chet el psixologiyasida tajovuz qanday shaklda namoyon bo'lmasin, bunday muomaladan qochish uchun barcha asoslarga ega bo'lgan boshqa tirik mavjudotga zarar yetkazishga yoki zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlar sifatida qaraladi (E.Yu.Brel, R.Baron, A.Bass, L.Berkovits, G.Feshbax, D.Konnor va boshqalar).

Bugungi kunga qadar turli mualliflar tajovuzkorlikning ko'plab ta'riflarini taklif qilishdi: birinchidan, tajovuz deganda kuchli faollik, o'zini o'zi tasdiqlash istagi, odamga tashqi kuchlarga qarshilik ko'rsatishga imkon beradigan ichki kuch tushuniladi [3].

Ikkinchidan, tajovuz deganda boshqa shaxsga, ob'ektga yoki jamiyatga zarar yetkazish yoki zarar yetkazishga urinishda dushmanlik, hujum, yo'q qilish, kuch ko'rsatish harakatlari va reaksiyalari tushuniladi [3].

Keyinchalik, tajovuzkorlik turlarini ko'rib chiqaylik. Agressiya aqliy voqelik sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega: yo'nalish, namoyon bo'lish shakllari, intensivlik. Agressiyaning maqsadi jabrlanuvchiga haqiqiy azob (zarar) yetkazish (dushman agressiyasi) yoki tajovuzdan boshqa maqsadga erishish yo'li sifatida foydalanish (instrumental tajovuz) bo'lishi mumkin [4].

Zamonaviy adabiyotlar tajovuzkorlik va tajovuzkor xatti-harakatlarning turli xil tasniflarini taklif qiladi. Eng keng tarqalgan tasniflardan biri A. Bass va A. Darki kabi mualliflar tomonidan taklif qilingan. Ular tajovuzning besh turini aniqladilar: jismoniy tajovuz, tirnash xususiyati (issiqlik, qo'pollik), og'zaki tajovuz (qo'rqitish, baqirish), bilvosita tajovuz (g'iybat, yomon hazil), negativizm (muxolifat harakati) [5].

A.A.Romanov bolalar va o'smirlardagi tajovuzning quyidagi turlarini belgilaydi:

- giperaktiv-agressiv bola - harakat buzilishi bo'lgan bolalar uchun intizomli va itoatkor bo'lish qiyinroq;
- tajovuzkor ta'sirchan va charchagan bola - sezgirlik, asabiylashish, zaiflik tajovuzkor xatti-harakatlarni qo'zg'atishi mumkin;
- tajovuzkor, qarama-qarshi xatti-harakatlarga ega bo'lgan bola - bola ko'pincha qo'pol bo'ladi, lekin hamma uchun emas, faqat ota-onalar va tanish odamlar bilan. Buning sababi - bu odamlar bilan munosabatlar;
- tajovuzkor qo'rqinchli bola - dushmanlik va tajovuzkorlik bolani xayoliy tahdid yoki hujumdan himoya qilish vositasi bo'lishi mumkin;
- tajovuzkor sezgir bola - bu bolalarda emotsional javob berish, boshqalarga empatiya va hamdardlik ko'rsatish qobiliyati buzilgan [2].

O'smirlik davri erta o'smirlik va kattalik (yoshlik) o'rtasidagi davr bilan tavsiflanadi. Olimlar bu davr uchun turli yosh chegaralarini berishadi.

Masalan, A.A.Smirnov kech o'smirlik davrini - 16-17 yosh, 17 yoshdan 20-23 yoshgacha bo'lgan yoshlarni belgilaydi [30, s. 88], R.V. Kozyakov buni

o'smirlikdan keyin balog'atga yetgunga qadar (15-16 yoshdan 21-25 yoshgacha) deb belgilaydi [1], L.S. Vygotskiy - balog'at yoshi sifatida (14-17 yosh) [3].

O'smirlikning asosiy yangi shakllanishi - bu o'z-o'zini aks ettirish, o'z shaxsiyligini anglash, hayot rejalarining paydo bo'lishi, o'z taqdirini o'zi belgilashga tayyorlik va o'z hayotini ongli ravishda qurishga bo'lgan munosabat. Yana barqaror va mustaqil o'z-o'zini anglash, shuningdek, umuman dunyoqarashni shakllantirish, qadriyatlar tizimini qurish.

O'smirlik davrida kelajak bilan bog'liq motivlar faol o'quv faoliyatini rag'batlantira boshlaydi. O'quv fanlarini "zarur" va "keraksiz" deb farqlash mavjud. Bundan tashqari, bunday tanlanganlikni tavsiflovchi asosiy motiv - bu kasbga ega bo'lish istagi sifatidagi eslatmalar: Bu davrda o'smirning fikrlashi shaxsiy va hissiy xarakterga ega bo'ladi. O'smirning hissiy holatiga ko'plab turli omillar, jumladan, o'z imkoniyatlari, qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlari haqidagi tajribalar ta'sir qiladi [3]

O'smirlik davridagi tajovuz ota-onalar, do'stlar, tengdoshlar bilan munosabatlarga, shuningdek, ilmiy faoliyatga, individual rivojlanishga va kelajakdagi kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatlarga ta'sir qiladi. A.A.Rean o'z asarlarida tajovuzkor reaksiyalarning namoyon bo'lish darajasi o'smirlarning o'zini o'zi qadrlashi bilan o'zaro bog'liq degan xulosaga keldi [4]. Umumiy tendentsiya shundaki, to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud: o'z-o'zini hurmat qilish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, umumiy tajovuzkorlik va uning turli tarkibiy qismlarining ko'rsatkichlari shunchalik yuqori bo'ladi.

O'smirlik davrida tajovuzning asosiy sabablari o'zini-o'zi qadrlashning pastligi, ijtimoiy-psixologik qobiliyatning pastligi, xolerik temperament, boshqa odamning xatti-harakatlarini noto'g'ri baholash, psixologik barqarorlikning yetarli emasligi, empatiya qobiliyatining yo'qligi, intilishlarning yuqori yoki past darajada ko'rsatilishi, turli xil xarakterdagi qarama-qarshilikdir. Asosiy qarama-qarshilik - bu shaxsning o'sib borayotgan ehtiyojlari va ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat. U orzular (g'oyalar) va haqiqat o'rtasidagi qarama-qarshilik shaklida bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda tajovuzkorlik muammosi eng keskin. U qo'pol odobsiz so'zlar, tajovuzkor xatti-harakatlar, asabiylashish va boshqalar bilan ifodalanadi. Zamonaviy psixologlar turli usullardan foydalangan holda tajovuzni (yoki uning namoyon bo'lishini) olib tashlash uchun har xil tuzatish va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqadilar va birlashtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 363 с.
2. Ахметзянова А.И. Психология девиантного поведения: междисциплинарные исследования и практика: сб. научных трудов Первой международной научной школы (Казань, 26-27 мая 2016 г.) / А.И. Ахметзянова. – Казань: Издательство Казанского университета, 2016. – 156 с.
3. Выготский Л.С. Психология: учебное пособие / Л.С. Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2015. – 1008 с.
4. Гуревич П.С. Психология личности: учебное пособие / П.С. Гуревич. – М.: Юнити-Дана, 2015. – 559 с.
5. Нефедова А.В. Психология девиантного поведения: курс лекций / А.В. Нефедова. – Владимир: ВлГУ, 2015. – 76 с.